

PREKID RATNIH SUKOBA KROZ REFLEKSIJU EMOCIJA

SAŽETAK: Pretpostavka da je potpisivanjem primirja nakon oružanog sukoba stvoren mir, je pogrešna percepcija u realnosti. Društvo nakon oružanog sukoba može biti opasno i nasilnički nastrojeno kao tokom rata. Dominiraju emocije straha, mržnje, bijesa i želje za osvetom, a one se vrlo brzo šire sa direktnih počinioca na sve osobe iste nacionalnosti, a takve uslovljene reakcije se veoma teško gube, a brzo stvaraju, lako šire i generaliziju.

Motivacija i volja jesu od središnje važnosti za dolaženje do pomirenja između naroda koji su bili u sukobu. Pomenuta voljnost jeste subjektivna psihološka kategorija i neophodna je da bi do pomirenja došlo. Jedan od mogućih oblika ratne strategije jeste silovanje i drugi oblici seksualnog zlostavljanja. Rad psihologa sa tom kategorijom je kompleksan, poverljiv, zahtijeva izraženu senzibilnost, jer tu ulazimo u intimno polje ličnosti koje je traumatizovano i gdje najčešće postoje različiti mehanizmi odbrane ličnosti.

KLJUČNE RIJEČI: emocije, stres, rat, seksualno nasilje, trauma

1. Uvodne napomene

Ljudi su spremni umrijeti za svoje ideje ili ideale, a u stvarnosti to nisu njihove misli, ideje i stavovi. Prvi test za provjeru jeste kada se „napadne“ neko uvjerenje ili stav. Reakcija je emocionalna, a i osoba ne želi „slušati“ drugačije mišljenje, jer ulazimo u zonu kognitivne disonance. Kada se čovjek bori protiv neke ideje, on ostaje vezan za nju i dokle god se protiv nje bori, daje joj moć! Ideje se ne možemo odreći, ali je možemo prozreti, i to ne putem introspekcije nego shvatanjem suštine problema, i tada se misao ili želja za nečim jednostavno gubi, prestaje interes. Rješenje nije u odricanju nego u samospoznaji.

Šta mi psiholozi radimo poslije ratnih trauma ili sa žrtavama ratnih silovanja? Ublažavamo bol, problem, olakšavamo, da bi ličnost nastavila dalje da lično i radno funkcioniše, ali to nije put ozdravljenja, jer da jeste ne bi poslije toliko godina ratnih sukoba u Bosni i Hercegovini pričali i bavili se PTSP-om koji imaju veliki broj bivših boraca, ali i žene i njihova djeca (transgeneracijski model prenošenja traume). Ponekad se izlaz nalazi u isključivom optuživanju druge strane, umjesto da ličnost: prepozna negativne osjećaje u sebi; shvati da su ti osjećaji u njemu a ne u svijetu; prestane da gleda na njih kao na nešto što je sastavni deo „JA“ i shvati da, kada sebe promijeni, sve će se promijeniti.

2. Strah – korijen nasilja

Postoji samo jedno dobro na svijetu: ljubav, nekada je zovemo: sreća, sudbina, Bog, radost, mir. I ne postoji nijedno zlo koje ne možemo povezati sa strahom. Neznanje i strah, neznanje zbog straha, otud dolazi nasilje, konflikt, rat. Ličnost koja je nenasilna, nesposobna za nasilje, ona je neustrašiva. Čovjek kada se boji postaje ljut, ogorčen, pun mržnje, jer se plaši da će mu neko nešto oduzeti ili se plaši da će nešto izgubiti (vlastiti život, porodicu, imovinu i dr.).

Vlada paradigma zla koja počinje grijehom prvog čovjeka i traje do danas. Ono što je opasno jeste činjenica da zlo tokom istorije kvalitativno napreduje. Pogledajmo samo tri etape u istoriji: inkviziciju u srednjem vijeku, giljotinu u novom vijeku, koja je gore zlo od inkvizicije u kvalitativnom smislu i nacističke logore u XX vijeku, koji su kvalitativno gore zlo od giljotine. U tim logorima ljudi su pretvoreni u puki materijal za mučenje i eksperimentiranje. To je vrhunac ljudske patologije. To zlo neće samo od sebe stati, ako se ništa ne preduzima.

Emocije jesu reakcije: *primarno filogenetske* (evolucija nervnog sistema) i *ontogenetske* (djeca izražavaju emocije daleko prije mišljenja). Emocije su uvijek bile korisne za naš biološki opstanak, jer je nemoguće da naš razum djeluje nezavisno i bez njihove pomoći. Primarne (osnovne) emocije koje se prve razvijaju kod djeteta jesu: strah (oko šestog mjeseca života novorođenčeta), bijes, radost i žalost. Emocije su brzi, efikasni vodiči za ponašanje koje je nerazdvojno od onog što čovjek misli ili radi.

Istraživanje (Long i Bricke, 2003, prema Petrović 2010) ukazuje na to da dobro odmjerene emocije ubrzavaju i mogu biti neophodne prilikom racionalnog odlučivanja, zato što emocije: daju prioritet čulnim podacima i održavaju pažnju; identifikuju probleme i prioritete i daju značenja; motivišu, usmjeravaju i ubrzavaju strateško mišljenje; pomažu prilikom memorisanja i prisjećanja.

Evolucija ukazuje na to da je naš mozak razvio pouzdane, specijalizovane mehanizme, koji su od ranije opremljeni da znaju o socijalnim interakcijama, kao što su, između ostalih, razmjena i prijatnje, emocije, jezik i izražavanje. Pomirenje nakon ratnih sukoba između naroda javlja se kada se posramljenost i gnijev, koji često vode agresiji ili želji za osvetom, zamjene drugačijom emotivnom i kognitivnom osnovom – empatijom i željom za udruživanjem. Ove promjene su često u toku evolucije bile funkcionalne radi opstanka.

Jedno od glavnih pitanja koje se kod intergrupnog konflikta postavlja jeste zašto stah biva veći od nade nakon godina sukoba. Nakon prestanka ratnih sukoba i kada počnu pripreme

za realizaciju pomirenja, strah počinje da predstavlja veliku psihološku prepreku ka ostvarivanju mira.

- Strah ima svoju fiziološku osnovu, a nada je nema.
- Strah postoji i u svjesnom i u nesvjesnom dijelu naše ličnosti, a nada je svjesna kognitivna aktivnost.
- Strah se može aktivirati automatski, dok je nada uvijek zasnovana na razmišljanju i podrazumijeva razne kognitivne sposobnosti, kao što su kreativnost i fleksibilnost.
- Strah svoje postojanje duguje percipiranju prijetnji iz sadašnjosti, često baziranom na osnovu zapamćenih pretnji iz prošlosti, dok se nada zasniva na pozitivnom viđenju budućnosti.
- Strah često navodi na agresivno-zaštitno ponašanje na koje smo naviknuti u prošlosti, a nada nalaže usvajanje novih oblika ponašanja da bi se postigao željeni, pozitivno vrednovani cilj i pokušaj da se taj cilj dostigne (Bar-Tal, 2000, prema Petrović 2010).

3. Uticaj društva i kulture na emocije

Kroz centralna društvena uvjerenja pojedinci u društvu obezbjeđuju prizmu kroz koju vide svoj svijet i to određuje njihov način odnosa prema svijetu. Prizma organizuje kognitivni horizont društva i daje formu namjeravanim akcijama, ali postavlja i *kolektivnu emocionalnu orijentaciju*.

Znači, kao što ličnost karakteriše jedna određena dominantna emocija, tako i čitava društva mogu razviti kolektivne emocionalne orijentacije, s naglaskom na jednu ili više određenih emocija. Istraživanjem (Petrović, 2010) ispitivana je samopercepcija postojanja reakcija ispitanika u odnosu na bivše ratne protivnike i analizom istraživanja dobijene su negativne emocije koje otežavaju pomirenje: bijes, gnjev, strah, beznadnežnost i zabrinutost.

U istom istraživanju ispitanici su upitani kakva su im očekivanja u vezi sa ličnom budućnošću, budućnošću svog društva i budućnošću regiona Zapadnog balkana, kako se to danas često naziva. Okrenutost ka prošlosti ili budućnosti je vezano za emocije. Ljudi koji sa više optimizma i nade gledaju na budućnost spremniji su na pomirenje. Najintezivnija su očekivanja i spremnost za ekonomsku saradnju.

Nijedno društvo nije otporno na predrasude i netrpeljivost prema drugima, drugačijima. Krivična djela počinjena iz mržnje su djela zasnovana na predrasudama. Pojedina krivična djela

počinjena iz mržnje nose sjeme mogućih sukoba, mogu u datom trenutku eskalirati, kako u broju tako i u stepenu nasilja. Ako se prepoznaju i na vrijeme preduzmu odlučne mjere, krug nasilja se može zaustaviti.

4. Stres i trauma

Emocija je psihička dimenzija stresa. Stresna reakcija je intenzivnija ukoliko je emocija jača. Endokrini i imuni sistem jeste osjetljiv na naše emocije i sa njima je u uzročno-posljedničkoj vezi. Stres (eng. *stress*) je definisan kao činilac ili grupa činilaca koji izbacuju ličnost iz funkcionalnog stanja i koji izazivaju naknadni napor da se unutrašnja ravnoteža sistema povрати. Posljedice se proučavaju u okviru sindroma napora i adaptacionog sindroma (Krstić, 1991). Kod stresa je bitno saznanje o procjeni i emocionalnom doživljaju stresa svakog pojedinca, kao i vrsta stresora tj. životnih događaja. Stres može biti iznenađan, učestao, različit po intenzitetu, trajanju, po značenju i životnoj ugroženosti. Razlikujemo vrste stresa:

- Traume – opasni ugrožavajući događaji (ranjavanje, smrtna opasnost, silovanje kao ratna strategija i dr.);
- Hronična opterećenja – situacije čiji je intenzitet ugrožavanja ličnosti manji, a trajanje duže (ljubomora, loši životni uslovi i dr.);
- Traumatični životni događaji – povremene situacije različitog trajanja i intenziteta (zemljotres, poplava, konflikti ili nasilje u porodici);
- Dnevni mikrostressori – svakodnevni događaji kratkog trajanja i slabijeg intenziteta (nesporazumi ili konflikti na poslu, strah i dr.).

Predstavnik evolutivne psihološke orijentacije (Mason, 1974, prema Hudek-Knežević i Kardum, 2006) definiše stres kao određeni događaj u spoljnoj sredini gdje se javlja karakteristično stanje ogranizma, posebna vrsta iskustva koje proizilazi iz transakcije između osobe i njene okoline. Po njemu, stres je proces, a ne stanje spoljašnje sredine ili stanje organizma. I po njemu, najvažnije komponente stresa jesu: životni događaji ili situacije (traumatska, frustraciona, stresogena); subjektivna procjena situacije ili opasnosti; fiziološko i psihološko reagovanje na životni događaj ili situaciju; stres podrazumijeva interakciju i transakciju ličnosti i događaje u socijalnoj sredini.

Slika 1. Prikazuje transakcionistički model stresa

Transakcionistički model stresa kompleksnije objašnjava veze između stresa i psihosomatskog zdravlja i daje uvid u funkcionisanje veze između tijela i psihe sa okolinom (životnim događajima). Koncept stresa podrazumijeva proučavanje opštih – nespecifičnih i specifičnih reakcija organizma na dugotrajno djelovanje neprijatnih stresora (opšta opasnost u ratu, ranjavanje, silovanje, boravak u logoru) i rezultat reakcija treba biti prilagođavanje (adaptacija) ličnosti na novonastalu situaciju. U ovom modelu u centru pažnje je adaptacioni sindrom, odnosno *stabilnost – otpornost* i *osjetljivost – neotpornost (vulnerabilnost)* ličnosti. Opšti adaptacioni sindrom ima tri sukcesivna stadija (Selye, 1984, prema Lazarus R.S. i Folkman S. 2004):

- 1) Stadij alarma – od trenutka djelovanja stimulusa na koji ličnost nije adaptirana;
- 2) Stadij otpora – uspješne ili neuspješne konfrontacije u novim uslovima;
- 3) Stadij iscrpljivanja, slabljenja, pada ili sloma odbrambenih – adaptivnih snaga ličnosti (razvoj bolesti i dr.).

Sva tri stadija visoko korespondiraju sa: osobinama ličnosti i njenim psihičkim, imunim i duhovnim statusom. Osobine ličnosti kao visoko personaliziran proces dalje zavise od: pola, uzrasta, nivoa obrazovanja i zanimanja. Studije istraživanja navode, kao najčešće posljedice posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP): stanja anksioznosti, depresiju i psihoorganske poremećaje. Simptomi PTSP-a jesu:

- ponovno proživljavanje traumatskih događaja: noćne more, nametljiva i neprijatna sjećanja, iznenadno izbjegavanje stimulusa vezanih za traumu i prigušivanje opšte reaktivnosti – naponi da se izbjegnu misli, osjećanja ili razgovori, aktivnosti, mjesta, ljudi koji asociraju na traumu, smanjene aktivnosti, otuđenost, osjećaj bespomoćnosti, besciljnosti života, životna nezainteresovanost i neorganizovanost;

- simpotni povišene budnosti – teškoće uspavlivanja i održavanja sna, razdražljivost i izliv bijesa/gnjeva, dekoncentracija, pretjerano reagovanje na stimuluse (uplašenost, trzanje, trema), osjećaj krivice zbog neadekvatnog reagovanja;
- osjećanja da se događaj ponavlja (iluzije, halucinacije, buđenje iz sna i dr.).

Ličnost raspolaže brojnim adaptivnim mehanizmima koji imaju cilj da štite biološku i psihosocijalnu stabilnost – ravnotežu organizma koju neprekidno ugrožavaju razni faktori iz unutrašnje i spoljne sredine. Kada popuste mehanizmi odbrane kod ličnosti može se razviti stanje anksioznosti, depresije ili nekog psihosomatskog oboljenja, a izbegavanje liječenja ličnosti godinama dovodi do tzv. PTSP-a, što danas imaju mnogi učesnici ili sudionici u ratnim zbivanjima, ali i civilne žrtve rata.

5. Seksualno nasilje kao oblik ratne strategije

Silovanje ili drugi oblici seksualnog nasilja nisu tek obična krivična djela, već pod određenim okolnostima, mogu predstavljati međunarodni zločin i kršenje ljudskih prava, a to jeste ako je počinjeno u kontekstu i vezano za oružani sukob. Osim čina silovanju tu spada i: seksualno ropstvo, prisilna prostitucija, prisilna trudnoća, prisilna sterilizacija ili bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja uporedive težine, što može uključivati i trgovinu ljudima, neprimjerene medicinske istrage i pretrage koje uključuju skidanje svog ili žrtvinog donjeg veša (analitički i konceptualni okvir seksualnog nasilja u ratu od posebne predstavnice Generalnog sekretara UN, 2011). Stigma društva poslije rata dodatno marginalizira žrtve i dovodi ih u društveno ponižavajući položaj, što doprinosi njihovoj retraumatizaciji i produbljivanju patnji. Aktivnosti u poboljšanju statusa preživjelih seksualnog nasilja u ratu sprovode se sa ciljem podizanja svijesti šire javnosti, ali i svijesti donosioca odluka, kako na domaćem tako i na međunarodnom planu, o statusu i potrebama preživjelih (UNFPA, 2013).

Nadležne državne institucije u Federaciji Bosne i Hercegovine koje priznaju status žrtvama ratnog seksualnog nasilja kao posebne kategorije civilnih žrtava rata jesu: nadležni Centar za socijalni rad po mjestu prebivališta žrtve i Kantonalno ministarstvo zdravstva, rada i socijalne politike, koje daje saglasnost na priznat status. Novčana naknada se isplaćuje u iznosu od 70% iz budžeta Federalnog ministarstva rada i socijalne politike i 30% iz budžeta Kantonalnog ministarstva zdravstva, rada i socijalne politike (Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom Federacije BiH, 2006). Jako je važan metod prepoznavanja i identifikacije žrtvama, prvi kontakt sa njima, senzibiliranost

stručnih osoba koje rade sa tom posebnom kategorijom (tu spadaju i psiholozi), ali i multifaktorski pristup i saradnja. Priznat status u 2020. godini u JU Centar za socijalni rad Velika Kladuša, ima 17 žena i 1 muškarac, dok je u toku postupka davanja saglasnosti drugi muškarac preminuo. Podaci o ovoj posebnoj kategoriji civilnih žrtava rata je strogo povjerljiv.

6. Trauma seksualnog zlostavljanja i silovanja u ratu

Silovanje obuhvata sve vrste nasilja u sebi: ponižavanje, fizičko, psihičko, emocionalno i seksualno nasilje koje zadire u sam integritet ličnosti, te zato traumi silovanja treba pristupiti holistički, posmatrati je s različitih aspekata djelovanja, vodeći računa o pristupu koji je osjetljiv na stres i traumu i individualnim potrebama žrtve. Pored posljedica koje ostavlja sam traumatski događaj, preživjele žrtve silovanja suočavaju se i s društvenim problemima kao što je stigmatizacija i izoliranje iz društva. Otežano brinu o sebi, a tu su i članovi porodice, familija, radne kolege, te se zato javlja osjećaj samookrivljivanja i stida, što dovodi do toga da preživjele žrtve ne pričaju o svom traumatskom događaju. To dalje dovodi da se patnja protekom godina produžava i to se ne odražava samo na žrtvu nego i na djecu – proteže se na generacije koje slijede. Posljedice silovanja mogu se posmatrati kroz tri faze (Husić, 2011):

Faza akutne reakcije: U ovoj fazi prisutni su simptomi pojačane pobuđenosti i proživljavanja traumatskog događaja. Simptomi se mogu prepoznati na *fizičkom planu* (fizičke povrede, povraćanje, glavobolje, pritisak u grudima, osjećaj gušenja, nesаница, gubitak apetita), na *planu emocija* (stid, osjećaj da su njihova tijela uprljana, da ne pripadaju njima, odbačenost, bijes prema počinitelju ili prema sebi, prema osobama koje nisu pomogle, osjećaj krivnje i samooptuživanja, bespomoćnost, suicidalne misli i dr.) i na *planu ponašanja* (opsesivno pranje, skrivanje, želja za bijegom, osamljivanje, povećana upotreba cigareta, alkohola, tableta i sl.). U ovoj fazi mogu se još otvoreno pokazivati emocije – strah, bijes, očajanje, uznemirenost ili pokazivati pojačano kontrolisano ponašanje, mirnoća i racionalnost i takvo stanje se može zadržati do preživljavanja novih izuzetno uznemirujućih događaja, riječi, prizora, tzv. „okidači“ – koji se nikada ne mogu tačno predvidjeti kada će se dogoditi.

Faza negiranja i potiskivanja: Ovu fazu karakteriše negiranje i potiskivanje događaja i posljedica (nesvjesni mehanizmi odbrane ličnosti) silovanja, te veliki raskorak između zahtjeva društvene sredine i sposobnosti žrtve da na njih adekvatno odgovori. Javlja se otežana kontrola emocija, autodestruktivno ponašanje, gubitak volje, sposobnosti za rad i uobičajene aktivnosti svakodnevnog života, psihosomatske smetnje i problemi u odnosima s drugim ljudima.

Faza prilagođavanja: Preživjele žrtve silovanja dugo zadržavaju misli i osjećanja povezana s traumatskim događajem pod utjecajem različitih okidača iz okoline. Zato se javljaju različite posljedice nastale zbog teškoća razumijevanja vlastitih emocija, kao što je strah da će poludjeti, strah da sadašnji osjećaj neće nikad proći i sl. Navedeno može biti izvor pogoršavanja različitih simptoma i zdravstvenog stanja, a može biti i motivacija da žrtva traži pomoć usljed nemogućnosti da se sama nosi sa svojim stanjem i nauči živjeti s traumatskim iskustvom.

Psihosocijalna pomoć podrazumijeva pristup osjetljiv na traumu u radu s preživjelim žrtvama, žrtvi je potrebno vrijeme da se oporavi i to zahtijeva dugogodišnju psihoterapiju (individualnu ili grupnu). Smjernice za rad sa žrtvama (Husić, 2017): predstaviti se pri prvom kontaktu čime ukazujemo poštovanje žrtvi i doprinosimo umanjenu početne anksioznosti; osigurati privatnost u prostoriji (ne može neko stalno ulaziti na vrata i prekidati žrtvinu priču), kao i da žrtvi ta prostorija/ordinacija daje osjećaj sigurnosti; dozvoliti žrtvi da samostalno priča i na kraju naglasiti da naša vrata „ostaju“ otvorena i da može uvijek doći na razgovor ili nastavak psihoterapije; poštovati odluke i izbor svake žrtve i onda kada se kao stručnjaci ne slažemo s tim – da ne žele da o tome znaju članovi njihove porodice, da ne žele da se njihov slučaj krivično procesuiraju, da ne žele ići ginekologu i sl.; odluke kao stručnjak ne treba prosuđivati ili osuđivati; uvijek treba pohvaliti spremnost da se o traumatičnom događaju govori, istaći da je to krivično djelo i da je nedopustivo, da žrtva nikad nije kriva za to što joj se dogodilo; ne treba umanjivati rečenicama ono što se dogodilo, pa ni zbog utjehe; ne treba obećavati potpuni oporavak ukoliko je procjena da to nije moguće poslije toliko godina nakon neliječenog traumatičnog događaja i reći žrtvi da je razgovor povjerljiv, ali je upoznati i sa zakonskom odredbom da svako krivično djelo moramo prijaviti nadležnim istražnim organima.

7. Zaključna razmatranja

Zaštita ljudskih prava žrtava ratnog silovanja i drugih oblika seksualne torture, sastavni je dio procesa suočavanja s prošlošću. Proces traje od završetka rata u Bosni i Hercegovini, a stigma u vezi sa žrtvama silovanja i dalje postoji. U Federaciji BiH ova posebna kategorija svoje pravo i novčanu naknadu ostvaruje kroz Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom. Psiholozi koji rade sa ovom grupom moraju razumjeti težinu traumatskog događaja u kojem ličnost proživljava strah za vlastiti život i osjećaj bespomoćnosti. Trauma je stresan događaj koji prevazilazi uobičajeno ljudsko iskustvo i uzrokuje promjenjenu percepciju svijeta i svijet se više ne doživljava kao sigurno mjesto za život. Traumatska iskustva dovode do teških psiholoških posljedica i nasilan prekid normalnog

fizičkog, emotivnog, kognitivnog i interpersonalnog ponašanja. Ciljeve koje treba razvijati i danas poslije toliko godina nakon prekida oružanih sukoba jesu: znanja i vještine komunikacije (slušanje, empatija, senzibiliranost), kompleksnost traume silovanja i zlostavljanja u ratu, metode identifikacije posebne kategorije civilnih žrtava rata u Federaciji BiH i ujednačavanje zakonske procedure i njene primjene.

LITERATURA

- Hudek-Knežević, J. i Kardum I. (2006). *Stres i tjelesno zdravlje*. Zagreb: Jastebarsko, Naklada Slap, str. 44–47.
- Husić, S. (2017). *Pristup osjetljiv na sters i traumatu za zdravstvene radnike koji pružaju podršku preživjelim žrtvama rodno zasnovanog nasilja*. Priručnik. Zenica: Medica, str. 99–100; 107–108.
- Krstić, D. (1991). *Psihološki rečnik*. Beograd: Savremena administracija, str. 550.
- Lazarus, R. S. i Folkman, S. (2004). *Stres, procjena i suočavanje*. Zagreb: Jastrebarsko, Naklada Slap, str. 68–70.
- Petrović, N. (2010). *Psihološke osnove pomirenja između Srba, Hrvata i Bošnjaka*. Beograd: Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije, str. 39–40; 88–91; 105–110; 170–261.
- UNFPA (2013). *Suzbijanje posljedica seksualnog nasilja u ratu*. Populacijski fond Ujedinjenih nacija, str. 5.
- Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom. *Službene novine Federacije BiH*, broj: 39/06, 14/09 i 45/16.

Dragana Milojković-Čović, Ph. D.

END OF WAR CONFLICTS THROUGH REFLECTION OF EMOTIONS

Summary

The assumption that with the signing of the armistice after the armed conflict, peace was created, is a misperception in reality. Society after an armed conflict can be as dangerous and violent as it was during a war. Emotions dominate: fear, hatred, anger and desire for revenge, and they spread very quickly from the direct perpetrators to all persons of the same nationality, while such reactions are very difficult to lose but they are quickly created, easily spreaded and generalize.

Motivation and will are important for coming to reconciliation between peoples who have been in conflict. Mentioned willingness is a subjective psychological category and is necessary for reconciliation to occur. One possible form of war strategy is rape and other forms of sexual abuse. The work of psychologists with this category is complex, confidential, and requires a pronounced sensibility, because this is where we enter the intimate field of personality that is traumatized and where there are usually different mechanisms of personality defense.

Key words: emotions, stress, war, sexual violence, trauma